

Tadeusz Krahel, *Doświadczeni zniewoleniem. Duchowni archidiecezji wileńskiej represjonowani w latach okupacji sowieckiej (1939–1941)*,

**Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Białymstoku,
Białystok 2005, ss. 211**

Od zakończenia drugiej wojny światowej do pierwszych wolnych wyborów w czerwcu 1989 r. wyrosły dwa pokolenia Polaków, przekonywanych poprzez propagandę, system edukacyjny, lektury szkolne, filmy, a nawet okolicznościowe akademie o istniejącym jednym agresorze i jednej okupacji, tej hitlerowskiej. Dopiero po długich latach „wyciszania” można opracowywać „drugi tor, czy pas ruchu” – losy rodaków, w tym męczeństwo i życie ludzi wierzących, pod bolszewickim terrorem.

Normalizacja stosunków między Państwem Polskim a Kościołem katolickim, określona ustawą z 17 maja 1989 r. oraz ich stabilizacja na podstawie konkordatu z 28 lipca 1993 r., a także zniesienie 6 czerwca 1990 r. cenzury państwowej, związanej ściśle z upadłym reżymem komunistycznym, umożliwiło podjęcie szczegółowych badań nad dziejami Kościoła katolickiego pod okupacją sowiecką. Papież Jan Paweł II kilkakrotnie zachęcał do zbierania i publikowania świadectw wiary męczenników XX w.¹, nie tylko ofiar nazizmu, ale i komunizmu. W ten nurt nowych warunków badawczych oraz zapotrzebowań naukowych wpisuje się książka ks. Tadeusza Krahela *Doświadczeni zniewoleniem. Duchowni archidiecezji wileńskiej represjonowani w latach okupacji sowieckiej (1939–1941)*, wydana przez Polskie Towarzystwo Historyczne – Oddział w Białymstoku. Z lektury wprowadzenia wynika, że Autor kolejny raz podejmuje problem męczeństwa i chrześcijańskiego świadectwa życia składanego przez wileńskich duchownych ubiegłego stulecia.

Książd Tadeusz Krahel zaprezentował wycinek niszczenia Kościoła katolickiego w systemie bolszewickim na przykładzie jednej jednostki kościelnej i w krótkim przedziale czasowym, obejmującym tylko 22 miesiące. Mimo woli na usta cisną się sformułowane słowa przywódcy z zachodniej Europy,

¹ *Ecclesia in Europa; Tertio millennio adveniente; Novo millennio ineunte.*

o przeciwnej opcji politycznej – „aż dziw, że przez tak niewiele czasu dokonano tak wiele”. Jak wielki musiał być rozmiar i zasięg zbrodniczego systemu, skoro autor zdecydował się opublikować osobną książkę poświęconą duchownym archidiecezji wileńskiej, represjonowanym w pierwszych latach okupacji sowieckiej.

Prezentowana monografia została wydana na dobrym papierze, w twardej oprawie i formacie zbliżonym do B5. Przd okładki ozdabia kolorowe zdjęcie grobu ks. Antoniego Twarowskiego i nieznanego kleryka, jego towarzysza niedoli, na cmentarzu w Lipiskach. Tył okładki przedstawia fotografię ks. Krahela i jego życiorys z wyszczególnionym – choć niepełnym – dorobkiem naukowym. Układ recenzowanej książki jest przejrzysty i zasadny. Na jej treść składają się: słowo wstępne pióra arcybiskupa białostockiego Wojciecha Ziemby (s. 5–6), wprowadzenie (s. 7–16), spis biogramów (s. 17), wykaz skrótów bibliograficznych (s. 19–20), biogramy (s. 21–144), aneksy (s. 145–210) i spis treści (s. 211).

Autor we wprowadzeniu zapoznał czytelnika z tragicznymi wojennymi losami archidiecezji wileńskiej, podzielonej między dwie okupacje: radziecką i litewską, a następnie dwie republiki: litewską i białoruską. Przy omawianiu literatury ks. Krahel mógł swobodnie uwzględnić swoją książkę pt. *Męczennicy z Berezwecza*, Białystok 1998, mimo iż dotyczy ona następnej okupacji, tj. hitlerowskiej, na tamtych terenach. Ponadto, wyszczególniając precyzyjnie w kolejnych latach liczby duchownych zamordowanych i represjonowanych przez okupanta ze wschodu (s. 19), dla porównania wypadało też podać analogiczne cyfry obciążające zachodniego agresora. Jest to ważne głównie dla czytelnika pochodzącego z innych stron Polski oraz niezbyt znającego realia wojennych dziejów diecezji z Kresów Wschodnich.

Zasadniczą osnowę książki stanowią biogramy 65 duchownych, do których autor zaliczył: księży, kleryków i braci zakonnych. Księdzu Krahelowi należy się wdzięczność za jednakowe potraktowanie księży inkardynowanych do archidiecezji wileńskiej i innych duchownych diecezjalnych i zakonnych, którzy w latach 1939–1941 tam pracowali lub tylko znaleźli się przejściowo, a których połączył wspólny los, zgotowany im przez „późniejszego sojusznika”. Zgodnie z zasadą stosowaną w słownikach biograficznych i leksykonach, autor zamieścił poszczególne życiorysy w układzie alfabetycznym nazwisk.

W zależności od dostępnego materiału i przebiegu posługi kapłańskiej, poświęcił biogramom od pół (np. s. 37, 47) do czterech stron (s. 49, 59). Strona tytułowa każdego życiorysu zawiera: imię i nazwisko, lata życia oraz sprawowaną w momencie represji funkcję: proboszcza, kapelana, wikariusza, przełożonego itd. Dodatkowo ponad połowę, tj. 34 biogramy męczenników, udokumentowano

zdjęciami. Podstawę źródłową życiorysów stanowiły archiwalia proveniencji kościelnej i państwowej, duża ilość opracowań drukowanych i pozostających jeszcze w maszynopisach oraz bogate zbiory własne autora. Układ treści poszczególnych życiorysów jest schematyczny. Obejmuje on dokładne daty i miejsca urodzin, środowiska rodzinne, etapy edukacji podstawowej, średniej, formacji seminarystycznej, przebieg posługi kapłańskiej i duszpasterskiej, okres cierpienia, okoliczności męczeńskiej śmierci lub odzyskania wolności i dalsze etapy pracy w Kościele na różnych odcinkach. Mimo wielu podobnych losów męczenników, czytelnik nie jest wcale znudzony lekturą, ponieważ autor umiejętnie ubogacił poszczególne biogramy realiami codzienności, ciągle nowymi informacjami dotyczącymi funkcjonowania w tym czasie zarządu archidiecezji, dziejów parafii, życia religijnego wiernych, wegetacji w więzieniach i obozach, posługi kapłańskiej wśród zesłańców i żołnierzy w rejonach koncentracji i organizowania polskiego wojska na wschodzie. Wszystkie te fakty były naznaczone ogromnym cierpieniem, głodem, ale i ofiarną pracą dla dobra Kościoła i Ojczyzny wśród towarzyszy niedoli. Piękne świadectwo o swoim przełożonym, księdzu majorze Wiktorze Judyckim, szefie duszpasterstwa 5-tej Kresowej Dywizji Piechoty złożył kapelan 25. Pułku Ułanów Wielkopolskich, rotmistrz ksiądz dr Artur Słomka SDB².

Wśród tych biogramów z pewnością mógł znaleźć się życiorys salezjanina, brata zakonnego Józefa Sulika (1917–1941), urodzonego w miejscowości Kamienna Stara koło Dąbrowy Białostockiej (Grodzieńskiej), tej samej, z której pochodził generał brygady Nikodem Sulik. W momencie rozpoczęcia II wojny światowej koad. J. Sulik należał do domu zakonnego w Dworcu na Białorusi. Zmuszony do opuszczenia tego miejsca, już w październiku 1939 r. przybył w rodzinne strony. W latach 1939–1941 dwukrotnie był wcielany do Armii Czerwonej i został zamordowany przez żołnierzy radzieckich ok. 10 lipca 1941 r., podczas walk z Niemcami o Smoleńsk³. Natomiast wśród spisów nowicjuszy salezjańskich brak jest Waleriana Gajeckiego, co zgadza się z opinią ks. Kraheła (s. 37). Drobne i zbędne powtórzenia zauważono przy biogramie ks. Antoniego Twarowskiego (s. 127–128), które zostały zaczerpnięte z życiorysu kleryka N. N. (s. 90–91). Pewne niekonsekwencje dostrzeżono przy stosowaniu nazw własnych: stowarzyszenie św. Żyty (s. 96) oraz Stowarzyszenie św. Zyty (s. 133), raczej to drugie określenie jest prawidłowe. Ksiądz Jan Kapusta odbył nowicjat w miejscowości Pleszów pod Krakowem, a nie w Pleszewie. Podobnie

² Por. A. Słomka, *Na włoskiej ziemi*, w: *Udział kapelanów wojskowych w drugiej wojnie światowej*, J. Humeński (red.), Warszawa 1984 s. 226–227.

³ W. Żurek, *Salezjańscy męczennicy wschodu*, Lublin 2003, s. 233–249.

też zamiast Daszowa powinno być Daszawa koło Stryja (s. 63). Jako błąd drukarski należy potraktować napisanie małą literą nazwiska ks. prof. Czesława Falkowskiego (s. 49).

Niezwykle interesujący materiał źródłowy ks. Krahel dołączył umiejętnie w dziewięciu aneksach. Zawierają one cztery przedwojenne życiorysy, napisane przez dwóch księży (Juliana Cimaszkiewicza i Tomasza Kalińskiego), którzy ponieśli śmierć męczeńską w 1941 r. i dwóch duchownych (Kajetana Sufrałowicza i Jana Żuka), którzy przeżyli II wojnę światową. Ich złożone dzieje reprezentują losy pozostałych represjonowanych oraz historię diecezji kresowych w pierwszym ćwierćwieczu dwudziestego stulecia. Inny charakter ma kwestionariusz z marca 1943 r., wypełniony przez ks. Antoniego Mańturzyka, a obejmujący czasowo tylko wojenne losy księdza. Panoramę życia represjonowanych duchownych w różnych okolicznościach przedstawił ks. Krahel na przykładzie zamieszczonych czterech obszernych sprawozdań kapłanów. Dotyczą one: pobytu w obozach na Litwie i w Związku Radzieckim (ks. Nikodem Dubrowka), w sowieckich więzieniach (ks. Franciszek Tyczkowski), pod sowiecką władzą (ks. Józef Dziemian), na parafii w Świsłoczy (ks. Albin Horba). Te wybiórcze sprawozdania, pisane przez uczestników smutnych wydarzeń, czyta się z dużym zainteresowaniem, a jednocześnie z żalem stwierdza, że to już koniec pożytecznej lektury. Na przyszłość należy życzyć wydawcy, by włożył trochę więcej wysiłku w zaopatrzenie książki w indeksy osobowe oraz indeksy nazw geograficznych i administracyjnych.

Praca ks. Tadeusza Krahela na temat: „Doświadczeni zniewoleniem” jest niezwykle cenna dla nauki, dla świadomości chrześcijańskiej i polskiej tamtych terenów oraz dla „pokrzepienia serc” katolików, w tym współczesnych duchownych. Książka ta dostarcza świadectwa wiary i miłości, a w niektórych przypadkach nawet heroizmu. Nie jest to bez znaczenia dla ludzi współczesnych, bombardowanych wylbrzymianymi informacjami na temat księży-kolaborantów, współpracujących z komunistycznymi władzami PRL-u w tzw. okresie minionym. Recenzowana pozycja książkowa jest pożyteczną lekturą dla młodszego pokolenia Polaków, okazją do zapoznania się z wojennymi dziejami w archidiecezji wileńskiej, której tylko jedna ósma obszaru znalazła się w nowych granicach powojennej Polski i obejmuje teren aktualnej archidiecezji białostockiej⁴. Na zakończenie autorowi należy życzyć szybkiej finalizacji całościowego opracowania martyrologium tej ważnej kresowej jednostki kościelnej.

Jan Pietrzykowski

⁴ Por. T. Krahel, *Archidiecezja Białostocka*, w: *Spis kościołów i duchowieństwa Archidiecezji Białostockiej 1998*, Białystok 1998, s. 25.